

Академик ВЛАЈКО БРАЈИЋ

ПРОШЛОСТ ХУМАНИЗМА И ПРАВА И БУДУЋНОСТ ЧОВЈЕКА*

У завршном говору на 32. засједању Свјетског економског Форума Генерални секретар ОУН упоредио је свијет са „претрпаним чамцем” и рекао да нико себи не може да приушти да „игнорише сапутнике”.

Генерални секретар ОУН је такође упозорио богате државе и корпорације да не занемарују проблеме сиромашних у свијету, јер ће то бити на њихову сопствену одговорност, штету и ризик. Препуштене сиромаштву, те ће земље, подвлачи Генерални секретар, пропасти или ће запасти у сукобе и анархију, што је опасност не само за њих већ и за све остале. Подсјетио је на догађаје од 11. септембра 2001. г., у Њујорку. Поменута изјава је упозоравајућа, али непотпуна скица данашњег свијета.

Могло би се рећи да је ово позив на хуманост, правичност и правду, али се и поставља питање: да ли је то позив и за другачије право.

Подсјетимо се само да данас преко осам стотина милиона људи у свијету гладује. На међународним састанцима најављено је смањење тог броја на половину до 2015. године. Како сада стоје ствари, тај број би се могао знатно и увећати до 2015. године. Постоје међутим, велике недоумице - шта су данас адекватне акције и рјешења у погледу поменутог „претрпаног чамца”. У чамцу су и гладни (они који умиру од глади) и они који троше огромно богатство за оружје, ратове и деструкције разних врста. Гдје су ту хуманизам и право, и шта они значе. Гдје је човјек? Поставља се и питање - које од теорија и концепција имају рјешења за будућност, односно: да ли било која, и у којој мјери, садржи адекватна рјешења за будућност. Да ли је то концепција хуманизма? Да ли је адекватна? Шта је са правом? Шта је њихова будућност? Шта је будућност човјека? Ако се хуманизам узме као начело, али и скуп неких правила, онда се хуманизам може наћи у праву. Постоји терминолошка веза хуманизма и права (нпр. хуманитарно

---

* Академска бесједа на Трибини ЦАНУ, 22. 02. 2002.

право). Постоји садржинска и суштинска веза. То би могло да значи да је све у реду, али изгледа, да те садржине и суштине нијесу сагласне и адекватне.

Такође је значајно и начело хуманости у праву - у његовом стварању и примјени, али се не односи на право у цјелини - и све битне односе. Један од проблема јесте у томе што се хуманизам и право не остварују у њиховим описаним нити у очекиваним садржинама. Остварују се у „адекватно” прилагођеним садржинама. Дефиниције или филозофија су једно, а стварност друго. Може се рећи: постоје нека настојања, фрагменти и „систем” фрагмената, као покушај рјешавања битних проблема.

Право УН садржи начела и правила за хуман и безбједан живот човјека. Могу се овдје поменути: Атлантска повеља; Повеља ОУН; Универзална декларација о правима човјека; Филаделфијска декларација. Дио начела из поменутих аката се реализују кроз акте Међународне организације рада (МОР). Иако има значајних резултата, показује се да је све то недовољно. Ради се о томе да свеукупно то обухвата само дио значајних односа данашњег свијета, и само дио држава, јер остале, због сиромаштва и разних других разлога, нијесу у могућности да реализују прокламоване стандарде. Ствари још горе стоје ван подручја дјелатности МОР-а. Чак и да примијене све стандарде (додајемо овдје и: Међународну конвенцију о елиминацији свих форми расне дискриминације; Конвенцију о елиминацији свих форми дискриминације жена; Пакт о грађанским и политичким правима; Пакт о економским, социјалним и културним правима), то би покривало само дио људских односа. Не покрива односе људи према природи. Чак ни кроз све друге акте. Централно мјесто у актима УН имају, може се рећи, мир и човјек, а затим, у вези са њима, економско-социјална и културна начела и права.

Могло би се рећи да не постоји несклад између утврђених начела и тежњи, али постоји несклад између прокламованог и стварности. Постоје и празнине (могло би се рећи - праве „пустиње”). Неодговорности у стварима и односима, који би морали бити подручје потпуне, или адекватне, одговорности човјека.

У времену и свијету у коме се ратови воде тако рећи непрекидно, на различитим тачкама земљине кугле, дефиниције: мира и рата, агресије и одбране, живота и насилне смрти, још увијек су у контроверзама. Пошто се стално прича о миру, а истовремено се воде ратови, питање заштите жртва рата је стална тема. Хуманост и право такође. Тако смо добили хуманитарно право које не покрива битне односе и ситуације, које су неки могли означити као суштинске за човјека, а тиме и за хуманизам. Прије би се могло рећи да се баве деформацијама хуманизма, или оним на шта је хуманизам сведен у праву. Тако се све своди на палијативе и бављење посљедицама. Прошлост је створила тзв. хуманитарно право које штити жртве рата, жртве елементарних непогода и жртве глади. Успостављене су хуманитарне организације, и хуманитарне акције. Дошло је, међутим,

и до извјесних злоупотреба, које доводе у питање хуманизам. Тако, осим када су у питању хуманитарне организације из система УН, не можете увијек бити сигурни да ли су „хуманитарне организације” средство мира или су средство рата. Дошло се и до директних и формалних злоупотреба термина хуманизам. Тако су установљене тзв. „хуманитарне интервенције”, које су у ствари оружане интервенције, са образложењем да се штите угрожена људска права, у хуманитарним кризама. Имамо, дакле, злоупотребу термина и појма хуманизам, што показује да је хуманизам понекад апстрактан и недовољно одређен појам, бар како га тумаче правници.

Ове појмовне и практичне тешкоће хуманитарног права су можда индиција да право, у цјелини узев, није адекватно, па ни право УН. Може се на први поглед рећи да проблеми нијесу само у концепту оног дијела хуманизма који је покривен правом, већ у праву у цјелини или у његовој примјени.

Концепт хуманизма и његово остварење се могу везати и за социјалне односе и живот човјека.

Постоји право УН и корпус тзв. људских права, која се тичу социјалних, економских и културних односа. Правно су артикулисани као: економско-социјална и културна права. Право на живот је прокламовано, са покушајем заштите од насилног одузимања живота. Чак и да је ефикасно ово, није довољно. У концепцији хуманизма живот човјека не може бити само физичка егзистенција. Још мање се може свести на заштиту од насилног одузимања живота.

Дјелимичне и недовољно јасне везе хуманизма и права, па чак и њихова независност и супротстављеност, не могу бити разлог за негирање значаја њихове узајамне везе. Право мора бити сагледано у његовим контроверзама, као и хуманизам. Право је значајно за будућност али треба видјети какво оно може, односно мора бити.

Право држава чланица свјетске заједнице (ОУН) су веома значајна, поготову ако су адекватно дата, и уколико се примјењују. Значајна су нарочито нека права нове генерације - људска права и еколошка права. У том смислу проглашење Црне Горе за еколошку државу је од изузетног значаја, јер се односи на централна питања живота и будућности човјека.

Мора се, међутим, имати у виду да је право савремених држава подложно инерцији прошлог. Поред тога, ограничено је не само општим правним оквиром права УН већ и правом привредно најразвијенијих држава савременог свијета, али и правом војно најјачих држава свијета. Ово посљедње понекад преферира моћ и силу, умјесто заштите живота човјека, живота на земљи и живота планете земље.

Од права уопште, прије свега права УН, очекује се да обезбиједи правне претпоставке за сигуран живот и достојанствен живот. Иако ратови, глад, еколошке катастрофе и насиље нијесу превладани, не може се све свести на хуманитарно право. Хуманитарне акције великим дијелом се

своде на милосрђе и поруку: покушајте да преживите, ми ћемо вам помоћи; не можемо вам гарантовати живот, не може нико. Испада да то може само бог. Међутим, то је у значајној мјери одговорност човјека. У том погледу појмови и односи су нерашчишћени.

Хуманитарно право и хуманитарне акције дјелују на малом простору, у великим и малим догађајима. Они су без „мандата” и могућности да било што битно промијене. Хуманизам је њихово руководеће начело али не знају колико им је потребно учинити да би хуманизам преовладао. Они не могу да обезбиједи да хуманизам у најбољем и најприхватљивијем смислу побиједи.

2.

Није овдје неопходно трагати за дефиницијом хуманизма. Постоји и појмовна збрка. Можда је код хуманизма то најмање изражено, али је све данас у транзицији, па и хуманизам. Хуманизам има своју значајну историју. Имао је и позитивну улогу. Међутим, као што ће бити показано, поставља се питање његове садашње и будуће, па и прошле функције.

У европској мисли је значајно схватање хуманизма (поријеклом из Грчке и Рима) као највећег израза људских вриједности. Филозофске и политичке студије су кроз вјекове формирале филозофију хуманизма. Изражавала се и кроз реформаторске филозофске правце и покрете какви су били ренесанса, реформација, романтизам, реализам и др. Ослањала се и на грчку филозофију - хуманизам као идеал. И поред дуге историје, не би се могло рећи да се ради о концепцији која је потпуна.

За ову тему је посебно важно да концепција хуманизма инсистира на „отргнућу” човјека од природе. То се сматрало условом (и суштином) човјекове еманципације.

Ова концепција је довела до невидљивог удаљавања човјека од природе - и сукоба са њом. Сукоб је видљив, али је остао нејасан, или боље рећи: човјек га не препознаје и не признаје.

Концепција хуманизма је, дакле, да се човјек мора издвајати од осталог, живог свијета. Да би се потенцирао смисао „одвајања” човјека од природе, употребљаване су формулације одвајање од животињског свијета, и неопходност да човјек (не) буде друштвена животиња. То је практично формирало однос човјека према природи, тј. према цјелокупном животу на Земљи и живој и „неживој” материји, односно према планети Земљи, а у новије вријеме и према њеном окружењу... Дошло је у ствари до супротстављања човјека природи, планети Земљи и њеном окружењу.

Данас се мора уважити да живот (и посебну егзистенцију) имају, биљке, животиње, планета Земља и њено окружење.

Живот човјека није могућ без њихове нормалне егзистенције. Они нијесу, дакле, само средства за живот човјека, већ и важни елементи егзистенције Земље планете и њеног окружења, као основа и услов живота.

На почетку и до постиндустријског друштва, није била видљива контрадикторност између човјека (у концепцији хуманизма) и његове акције у природи. Уосталом, хуманизам се сводио на односе унутар људске заједнице, а не тиче се односа човјека према природи. У реалним односима хуманизам је све што афирмише човјека као свјесну личност у људским односима, а прије свега социјално - хумано понашање. Борба за људскост. Изгледа, да је то сасвим јасно, а није.

Ако је идеал и модел људскости усмјерен на односе унутар људске заједнице, што је са њеним односом према преосталом свијету и реалности Земље планете? Може ли се рећи да су, људска заједница, или њени организовани дјелови, „хумани” према природи? Прво, одмах се начелно може приговорити да се хуманизам (и хуманост) не односе на природу, а друго - да је однос човјека према природи у много чему штетан, па према томе неадекватан. Не би се могло рећи да је „хуман”.

Однос човјека према природи се своди на еколошке прописе, нпр. акције „зелених” и других организација. Не постоји, дакле, дефинисан однос према природи, не само у праву већ га нема ни у моралним, нити обичајним нормама. Све што има то је пригодно, дјелимично, или под принудом. Тако је однос према живом свијету, однос према угроженим врстама и неформалан однос кроз удружења за заштиту животиња. Укупно узев, то су фрагментисани односи и правила, и баве се посљедицама, а не узроцима и односима, између човјека и осталих дјелова природе.

У етичком смислу хуманизам захтијева одговорног човјека, али не у смислу неке уопштене одговорности, и одговорности према богу, већ конкретне одговорности, која тежи најбољем. Када се ради о правилима понашања (било правним или неким другим) према природи, онда одговорност човјека има карактеристике апстрактне недовољно одређене, а конкретно само сегментирани и фрагментарне одговорности.

Оно што је из концепције и праксе хуманизма ушло у правила понашања и у право тиче се само неких сегмената живота и природе. Формирање адекватног односа човјека према природи је на почетку, а деструкција природе у поодмаклој фази.

Ако су филозофија и концепт хуманизма окренути човјеку а не природи, поставља се питање погрешности концепције хуманизма. Могло би се узети да су човјек и остатак природе само два дијела природе, и да „природно” они нијесу супротстављени. У смислу традиције њихове егзистенције су различите, па могу бити различито одржаване и објашњаване.

Очигледно је да то може бити тачно само до њиховог сукоба, односно само на нивоу усклађивања, а не на нивоу супротстављања. Поставља се питање: шта је то што хуманизам, па тиме и човјека (односно човјека па тиме и хуманизам) веже, или одваја, од остатка природе.

Ако се прихвати да је једна од основних идеја хуманизма била „отргнуће” човјека од природе, треба видјети да ли је у концепцији хуманизма било елемената који су обавезивали на адекватан однос према

планети земљи, и гдје су се они загубили. Пошто се од права, као најзначајније форме организовања друштва, очекује да ово питање ријеши, остаје дилема: шта је право могло добити, и шта је добило, из концепције хуманизма. Изгледа, недовољно или неадекватно. Пошто се право у привредним односима и у питањима војне индустрије руководи профитом и државним („националним“) интересом, то поставља питање: да ли се право руководи начелима заштите природе.

Ако узмемо да је човјек релативно дуго усмјераван концепцијом хуманизма, онда неадекватан однос човјека (и људске заједнице) према природи - животу укупно, животу Земље планете и њеног окружења - не могу бити одвојени од људског „отргнућа“ од природе.

Када се конкретно позабавимо односом човјека према природи, видимо да се човјек према живом свијету и планети Земљи односи као према потрошним добрима (човјек је, уосталом, сведен на произвођача и потрошача). Једним дијелом природа је само „грађевински материјал“ чак и за производе чија су употреба и само постојање проблематични, па и неприхватљиви.

Хуманизам узима човјека као централно биће (субјекта) и једино биће - свјесне - стваралачке дјелатности. Због тога директно или индиректно искључује све друге земљане, и све друго на Земљи, и у окружењу. Испада да у том смислу човјек има „мандат“ да као свјесно биће својим стваралаштвом (и „стваралаштвом“) све остало третира као средство и „грађевински материјал“, па и Земљу планету.

Хуманизам би морао да подразумијева да су планета Земља (њено окружење) и сав жив свијет, јединствена основа, и услов постојања човјека. Човјек није сам и изнад свих, и свега, на планети Земљи, изузев у моћи мишљења и стварања. Чак и у стварању и мишљењу мора да се докаже јер, изгледа, за сада не би могао да добије позитивну оцјену, када је ријеч о односу према природи.

3:

Ако је одвајањем од природе човјек постао човјек, он се изгледа „отргао“ у „самосталну егзистенцију“, која је полако ушла у сукоб са природом - у сукоб са основама и претпоставкама опстанка човјека.

Отргнућем од природе човјек се сврстао у традицију, досегнуо је до самосталног пресуђивања, дјелања и самосталног стварања. За развој човјека је то значило стално напредовање, али напредак није дефинисан у односу на услове и претпоставке опстанка, и то адекватног опстанка. Тек данас се говори о одрживом развоју (али парцијално), а треба говорити и о одрживим циљевима и одрживим претпоставкама живота.

Битно обиљежје човјека јесте стваралаштво, али је и стваралаштво постало амбивалентан појам. Стваралаштво би морало да: чува, подстиче и одржава живот. Оно се, међутим јавља и као „стваралаштво“ које креира и употребљава средства за деструкцију. Стваралаштво је данас све оно

што је ново (концепције, процес, производ), без обзира на сврховитост. Да ли је нешто за човјека, живи свијет, планету Земљу или против њих - под одређеним условима је свеједно. Сврховитост није овдје прихватљив концепт, већ неодређени прагматизам. Човјек не може да буде бог, али се понекад тако понаша. Стварањем и употребом атомских, хидрогенских, неутронских бомби, осиромашеног уранијума, кроз „пробе” и ратове, разграђују се острва, планине, пећине, мијења рељеф, живи свијет у океанима и сл. Овакве и друге деструктивне акције креирају нову (опасну) животну средину (као нпр. употреба осиромашеног уранијума у Југославији). Убијају дјелове планете.

Отргнуће човјека од природе и његова слобода испољили су се, дакле, и кроз деструктивно „стваралаштво” човјека. Неопходно је било да се деструктивно „стваралаштво” идентификује, ограничи и заустави - и на крају елиминише. То није учињено.

Проблем је и у томе што се деструкција везује, углавном, за деструкцију људских творевина, а не и природе. Тек у новије вријеме се од одређених врста деструкције, и у одређеним сегментима, штити природа. Тако регулисана правом, ова заштита има технички и процесни, а не тотални и суштински карактер.

И у случају ратова евентуална одговорност се рачуна с обзиром на убијене људе и порушене људске творевине, не и у погледу уништавања природе (воде, планина, шума и сл.). Испада да је рат нека врста природне катаклизме или резултат људских поступака, који се технички и процедурално рјешавају, у неком кругу затворених дешавања и односа. Право на све ово има дјелимичне одговоре: правила и обичаји рата, њихово поштовање и одговорност. Чиста техника и процедура. Не рјешава се питање допуштености рата и деструкције, већ се утврђују правила њиховог „дозирања” и вођења.

Не треба никако сматрати да су само војна средства (индустрија, употребе и ефекти) и ратна разарања извор и средства деструкције. Индустрија која се сматра дјелатношћу за људске потребе, у ланцу технологије, употреба опасних хемикалија, и кроз резултате производње и рада, увела је деструкцију у живот планете Земље. Индустрије (и друге дјелатности) то често скривају, државе о томе нерадо говоре. Мјере које се предузимају су парцијалне. Треба примијетити да се производња, привредне и друге дјелатности одвијају у оквиру правних прописа. То значи да правни прописи нијесу на адекватан начин регулисали однос производње и рада. Хуманизам је ван овог подручја (значи, ван значајног дијела живота) или парцијално улази у ове односе, кроз неке правне прописе. Не постоји, дакле, не само правило него ни захтјев хуманизма за безусловном заштитом природе.

Познато је да као резултат развоја индустрије и разних технологија постоји феномен тзв. „стаклене баште”, проблеми са озонским омотачем, одумирање биљних и животињских врста и сл. У савременој теорији имамо

мало суштинских питања, а још мање суштинских одговора, на ову тему. Не само у погледу заштита већ у погледу узрока и посљедица. У праву их је такође мало. То су парцијална и више промотивна рјешења. Личе на случај фабрике која је заштитила раднике у фабричком кругу од штетних емисија, а није обезбиједила да се не расипају ван круга фабрике, гдје ови исти радници станују. Тако је технички и према парцијалним прописима све урађено, а суштински није ништа ријешено. Напротив, људи су доведени у заблуду, а затим изложени деструкцији.

Најразвијеније индустријске земље свијета одбијају да предузму мјере ради смањења загађивања (ефеката „стаклене баште“) и очувања озонског омотача, јер им то угрожава профит. Индустријалци бране опстанак индустрија и фабрика, и не интересује их судбина планете Земље, и опстанак живота. Они могу да кажу да то није њихов посао, већ посао државе. Држава, опет, попушта пред интересом да узме порез или избјегне проблеме са радницима који би остали без посла, и да не губе гласаче. Понекад не постоји ни потпуно схватање проблема и опасности које пријете. Апсурдно је, али је тачно да се то односи на привредно најразвијеније државе а не само на неразвијене.

У неким елементима је исто у индустрији за војне потребе, али са већим опасностима. Производи војне индустрије, њихово складиштење и чување, употреба у вјежбове сврхе, носе у себи опасност од деструкције. Употреба средстава у оружаним сукобима представља не само деструктивну активност већ и дугорочне посљедице по живи свијет, Земљу планету, и њено окружење. Све се ово односи и на класична војна средства, али прије свега на: атомско, хемијско и биолошко оружје. Војно најмоћније државе свијета предњаче у развијању нових оружја, а једино што предузимају то је да ограниче друге, прије свега мале државе, да не чине то исто што оне чине. Добро је зауставити производњу најопаснијег оружја, било гдје и било колико. Ипак, то није потпуно рјешење.

Опасности за живи свијет и планету Земљу се гомилају, умјесто да се смањују. „Отргнуће“ човјека од природе и неуважавање природе, односно њено свођење на потрошни материјал, довели су у опасност планету Земљу. Хуманизам у овом погледу није одиграо позитивну улогу.

Расправе о томе ко има право, а ко не, да има атомско (или друго) оружје има неког значаја као процес тражења рјешења, до кога се тим путем, можда, може доћи. У суштини, то ништа не рјешава. Показује се да човјечанство, ни у цјелини, нити у његовим најразвијенијим дјеловима, нема способности да рјешава кључне проблеме. Такође не може да ријешити проблем производње и забране употребе оружја за масовне деструкције (атомског, хемијског и биолошког, осиромашеног уранијума). Све се покрива стеченим правима, економском и војном снагом.

У крајњем случају - силом. Свијет више личи на војни логор, него на земаљску и људску заједницу трећег миленијума.

Када се постави питање редукције војне индустрије на међународним конференцијама, или у привредно развијеним (и војно моћним) државама, ове одговарају да не могу то да учине јер би велики број људи остао без посла! Ово добро илуструје погрешност концепције индустријског и постиндустријског развоја. У ствари, у свему је основни покретач и циљ - профит. Оно што није профит, и што није у складу са профитом, није прихватљиво.

Иако овакав концепт доводи у опасност планету Земљу, па тиме и живот на њој, то је сасвим споредно. Прецизније, то није уопште у разматрању. Према томе, било како да је промишљан и дефинисан, хуманизам, нити данашње право немају адекватну мисију, и не дејствују на битне односе, за одржив развој и будућност човјека. То не значи да не покривају ни један од битних односа, већ да то обезбјеђују само дјелимично и противурјечно.

Хуманизам и право су, дакле, у прошлости, а не у садашњости. Остаје отворено питање: шта је са будућношћу планете Земље и будућношћу човјека. То не значи да право нема будућност, али оно у будућности мора бити другачије. Право се често фетишизира, од њега се тражи да буде оно што оно не може бити. Са друге стране се игнорише у ономе што би право могло да учини. Право је деструисано (и раздробљено) као и све друго, и једино је повезано на нивоу права УН, што се показало неефикасним и недовољним.

По неким концепцијама, право је концептуално ријешило своју егзистенцију и функцију, али то није тако. Теорије, филозофија, хуманизам и право су на једној страни, а живот и планета Земља су на другој страни. Поред тога, и супротстављени су. Човјек је констатовао (и види): умиру шуме, умиру воде, птице и цвијеће. Умиру нагло или полако, а човјек то само записује, коментарише и не види да човјек и Земља планета полако умиру. Умиру посредством човјека, односно његове непромишљене дјелатности, дејством превазиђених концепција привредног и друштвеног развоја.

Загледан у профит, привредни „раст”, погрешну и често непотребну производњу (производњу чији је учинак деструкција), човјек не види да нестаје све око њега, и да њега сљедује исто.

Човјек није схватио шта се догађа: човјек је у стваралаштву направио велике кораке за човјечанство - по мјери прошлих времена. За планету Земљу то су мали и безначајни, а често и деструктивни кораци. „Стваралачка” деструкција и обична деструктивност све више постају стално обиљежје човјека. Човјек мора престати са деструкцијом - да би се у једном новом значењу стваралачки и адекватно односио према свему и свакоме, посебно према осталом живом свијету и Земљи планети са њеним окружењем.

